

ბურჯი ეროვნებისა

2

1998

მწერლის ენა

შესრულდა 150 წელი დიდი ქართველი მწერლის ალექსანდრე ყაზბეგის დაბადებიდან. გთავაზობთ ფრაგმენტებს *ბესარიონ ჯორბენაძის* ვრცელი გამოკვლევიდან.

ბესარიონ ჯორბენაძე

ალექსანდრე ყაზბეგის ენობრივი სამყარო

(ფრაგმენტები)

XIX საუკუნის ქართულ კლასიკურ ლიტერატურას ამშვენებს ალექსანდრე ყაზბეგის ღრმა ფსიქოლოგიზმითა და განუმეორებელი ხატოვანებით აღბეჭდილი შემოქმედება. მძაფრი დრამატიზმი და უფაქიზესი ლირიზმი, ფართო, ეპოქალური მოვლენები და ადამიანის სულის იდუმალი მოძრაობანი ერთნაირი რელიეფურობითა და სიმღიერითაა წარმოსახული მის პროზაში.

მძიმე, წინააღმდეგობებით სავსე ცხოვრების გზა განვლო ალექსანდრე ყაზბეგმა. სულიერი აღზევება და სრული დაცემა ერთმანეთს ენაცვლებოდა, მაგრამ ის, რაც მან სულ რამდენიმე წლის მანძილზე შექმნა, სამუდამოდ დარჩება როგორც განმაცვიფრებელი გაელვება ღვთიურობით აღბეჭდილი ნიჭისა, როგორც გამოვლენა ადამიანის უზენაეს მისწრაფებათა თანამდევი ტკივილისა. სიტყვაში უკვდავყოფილი ულამაზესი წამი სულიერი ამაღლებისა, გათავისუფლება მიწიერი ბორკილებისაგან.

ალექსანდრე ყაზბეგს, სხვა დიდ მწერალთაგან განსხვავებით, რაიმე მკვეთრად გამოხატული ენობრივი თეორია არ ჩამოუყალიბებია. მისი დამოკიდებულება ენისადმი უპირატესად ინტუიციური იყო, მაგრამ უტყუარი შინაგანი ალლო განაპირობებდა იმ საოცრად ტევად და ემოციურ ფრაზას, რაც ეგზომ არის ნიშანდობლივი მისი საუკეთესო ნაწარმოებებისათვის.

ალექსანდრე ყაზბეგს სიცოცხლეშიც და შემდგომაც ბევრი კრიტიკოსი და მკვლევარი უსაყვედურებდა ენობრივ უზუსტობებს.

გრიგოლ ორბელიანი, რომელიც აღტაცებული იყო ყაზბეგის „ელგუჯათი“, ასე მიმართავდა მწერალს: „გიხაროდეს, შენ ხარ პირველი მწერალი, ღრამატიკი საქართველოში. აკლია მხოლოდ ზოგიერთი მართლწერა შენს მშვენიერს ქართულს ენას. ნუ დაიზარებ, შეისწავლე ესეცა, რომელიც სრულიად არ არის ძნელი“.

ილია ჭავჭავაძეს განზრახული ჰქონია სტატია დაეწერა „მამის მკვლელზე“. მოღწეულია კონსპექტი ამ სტატიისა, სადაც ბევრ დადებითთან ერთად შენიშნულია „ენის უხერხობაც“ (და იქვე რამდენიმე გვერდია მითითებული მაგალითების დაუსახელებლად).

ალექსანდრე ყაზბეგის „დაუხვეწავ სტილზე“ სხვებიც მიუთითებდნენ და თუკი ცალკეული ფრაზების სკრუპულოზურ ანალიზს გამოვედევნებით, ეს საყვედურიც სამართლიანი მოგვეჩვენება, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ მწერალი მოწოდებულია არა სალიტერატურო ენის ნორმათა დასადგენად, არამედ იგი ენის საშუალებით ქმნის მხატვრულ სამყაროს, რეალურის ფარდ მხატვრულ სინამდვილეს და თუკი ეს მიღწეულია, მაშინ მის მისაღწევად მოხმობილი ხერხიც გამართლებულად უნდა ჩაითვალოს.

ალექსანდრე ყაზბეგის ენობრივი სამყარო სავსებით თავისებურია და ამიტომაც, განუმეორებელი. მისთვის დამახასიათებელი თქმის ლაპიდარული მანერა და რამდენადმე ნერვიული სტილი სავსებით შეესაბამება იმ შინაგან დინამიზმსა და ექსპრესიას, რომლებითაც გამოირჩევა მისი მხატვრული პროზა“ (შ. ძიძიგური).

სტილი არის ინდივიდუალური მსოფლალქმა, გამოხატული შესაბამისი ენობრივი ფორმით, ამიტომაც ყოველი მწერლის სტილი უპირველეს ყოვლისა, მისეული ხედვა, მისეული ალქმაა სამყაროსი.

თუკი რომელიმე მწერლის მიმართ ითქმის ეს, ერთ-ერთი პირველთაგანი მათ შორის უთუოდ ალექსანდრე ყაზბეგია. იგი იმ სტიქიაში აღიზარდა, რომლის წარმოსახვაც დაედო საფუძვლად მის შემოქმედებას.

ალექსანდრე ყაზბეგი ნებაყოფლობით ეზიარა მეცხვარის მარტივ, მაგრამ შინაგანი დრამატიზმით დამუხტულ ცხოვრებას, უბრალო ხალხის ენობრივ სამყაროს, სადასა და ზუსტს, ტევადსა და ხატოვანს. ყველაფერი ეს მან ქართული ლიტერატურის კუთვნილებად აქცია. იმავდროულად ალექსანდრე ყაზბეგი არასდროს „ღალატობს ზომიერების გრძნობას და არ ამძიმებს თხრობას დაუსრულებელი დიალექტიზმებით“ (ი. ქავთარაძე).

ისევ და ისევ ჭეშმარიტი შემოქმედის ინტუიცია, შინაგანი ალღო ზუსტ კვალზე აყენებს მას და ენა იქცევა პერსონაჟის რელიეფური ხატვის ერთ-ერთ ძირითად საშუალებად. „ადვილად და ნათლად ხერხდება ზღვარის დადება ავტორის ენასა და პერსონაჟების მეტყველებას შორის“ (ი. ქავთარაძე).

ენა მისი მფლობელის არა მხოლოდ ეროვნულ ვინაობას გამოხატავს, არამედ მისი საზოგადოებრივი ყოფა-მოქმედების უმთავრესი გამომხატველიცაა. ამიტომ მიაჩნიათ შესაძლებლად ასეთი განმარტება მისცენ ენას: „ენა არის საზოგადოებრივი მოქცევის ფორმა“ (უ. ლაბოვი), რაც იმას გულისხმობს, რომ ენა შეგვადლებინებს გავიგოთ ადამიანთა ქცევა და ამის საშუალებით ამოგვაცნობინებს მათ სულიერ სამყაროს.

ეს არის თეორიული განსაზღვრა იმისა, რასაც მწერლები პრაქტიკულად ყოველთვის გრძნობდნენ და ხშირადც მიმართავდნენ.

ენა უშუალო გამომხატველია აზრებისა და განცდებისა.

ამიტომაც ნებისმიერი მწერლის მხატვრული ენა იმთავითვე შეპირობებულია იმ სამყაროთი, რომელიც ასახვის საგანს წარმოადგენს.

ამ თვალსაზრისით სრულიად თავისებურია ქართულ ლიტერატურაში ალექსანდრე ყაზბეგის მხატვრული სამყარო, არა იმდენად თავისი ეთნოგრაფიული სპეციფიკურობის, რამდენადაც თვით პერსონაჟთა უკიდურესად გამძაფრებული სულიერი ტკივილების გამო. ყველა პერსონაჟი, რომელიც თვით ალექსანდრე ყაზბეგის იდეალს წარმოსახავს, ბრძოლის ჟინითაა ატანილი, ბედისწერასთანაა გაჯიბრებული, შეპყრობილია დაუოკებელი და აუსრულებელი ძიებით, დამორჩილებული მასზე უფრო ძლიერ სურვილებს.

ამ დაუდეგარი მისწრაფებებით ისინი თ. დოსტოევსკის პერსონაჟებს მოგვაგონებენ და იმავედროულად მათზე ტრაგიკულნი არიან, რადგან ბოლომდე ვერც თავისი სურვილები გაუცნობიერებიათ და ვერც სულიერი სიმშვიდე მოუპოვებიათ, თვით მიზნის ასრულების შემდეგაც კი.

სიმშვიდეს მხოლოდ სიკვდილში პოვებენ ისინი.

ყოველი ასეთი პერსონაჟი თვით მწერლის ორეულია — ძიებით, სწრაფვით, დაუკმაყოფილებლობით აღზნებული და ცხოვრებისაგან გარიყული, მუდამ ხალხთან მყოფი და მაინც განმარტოებული, განდეგილი, თავის სურვილებთან შერკინებული, თავისი მეობის მაძიებელი, სულიერი ზეობის მომლოდინე, ულამაზესი ხილვებით შეპყრობილი.

ისინი ყველაფერს შმაგ, ზვავით მოვარდნილ სიყვარულის თავდავიწყებაში ახშობენ. ეს ქცეულა მათ გაცნობიერებულ მიზნად. ის კი, ღრმად შინაგანი, გაუცნობიერებელი მიზანი მშვენიერებისაკენ სწრაფვაა, მათი ტრაგიკული ბედნიერების მიზეზი.

ყველა მათგანი ქვეცნობიერად გრძნობს, რომ სატრფოსთან შეყრა არაა და არც შეიძლება იყოს მათი საბოლოო მიზანი, მაგრამ იმ მთავრისათვის, საბოლოოსათვის ვერ მიუგნიათ, სახელიც ვერ უპოვიათ მისი.

ალექსანდრე ყაზბეგის პერსონაჟები ბუნების შვილები არიან, უფრო გრძნობას მიმყოფნი, ვინემ გონებით განმსჯელნი. ამიტომაც არიან ასე უშუალონი. მათ რომ ელემენტარული განათლება ჰქონოდათ, რომ შეძლებოდათ თავისივე მისწრაფებების გაცნობიერება, მაშინ ადამიანთა უწმინდეს მისწრაფებათა ფილოსოფია მათი აზროვნებით გამოვლინდებოდა.

ახლა კი ყველაფერი ეს მხოლოდ მათი მოქმედებით ცნაურდება.

ერთი რამ დარჩენიათ მათ — მშვენიერებისაკენ სწრაფვა. სატრფოდ ნაგულვებ ქალში პოვნილი მშვენიერებისაკენ სწრაფვა, მაგრამ ეს სწრაფვაც და ეს სიყვარულიც იმთავითვე განწირულია.

ტრაგედიად იქცევა სიყვარული არა იმდენად ავხორცი დიამბეგების, უნიჭო სალდაფონებისა ზნედაცემული კაცუნების წინააღმდეგობის გამო (ეს გარეგნული დაბრკოლებაა მხოლოდ!), რამდენადაც თავიდანვე შინაგანად განწირული მისწრაფებების გამო.

დიამბეგები, იასაულები, ჯარისკაცები, პირიქით, ბრძოლის ჟინს აცხოველებენ, რეალური დაბრკოლების დაძლევის სურვილს ქმნიან და ამის გამოა, რომ ერთი-ორად შორს გადაიწევენ ხოლმე საბოლოო იმედგაცრუების წამი.

აი, ეს საბოლოო, დაუნდობელი იმედგაცრუება გაცილებით უფრო დიდი ტრაგედია იქნებოდა ყაზბეგის გმირებისათვის.

#7

ისინი რწმენით კვდებიან.

და აი, ეს არის მათი პარადოქსული ბედნიერება, რადგან სხვა მხრივ მათ იმედგაცრუებული, არაფრის მსურველი და არც რის მომლოდინე ცხოვრება ელოდათ.

მიუწვდომელი ძიებით ეს გაშმაგება განსაზღვრავს ყაზბეგის გმირების სულიერ სამყაროს, მათ შემოქმედებას. ამითაა შეპირობებული მათი განუმეორებლობა. აქედან — მათი ყაზბეგისეული ასახვაც: აღგზნებული, თავდავიწყებამდე მისული განცდა ყველაფრისა.

სიყვარული — ბედისწერა.

სიყვარული — თავდავიწყება.

სიყვარული — თავგანწირვა.

აი, რა განაგებს ყაზბეგის გმირთა სულსა და გონებას.

სათქმელი ბევრი აქვთ, მაგრამ იმდენად დიდია გრძნობა, რომ სიტყვა ვერ უპოვიათ, სიტყვა ხელს უშლით გამოხატონ თავისი გრძნობები.

გაშიშვლებული ნერვი ყველაფერს მტკივნეულად განიცდის.

ელგუჯა, ონისე, მათია, იაგო, მაყვალა, ძიძია, ნუნუ ერთი პრინციპით მოქმედებენ. ისინი იწვევენ ესწრაფვიან ტკივილს, რომ უფრო ღრმად განიცადონ, უფრო ღრმად შეიგრძნონ საწადელი. მათ ტანჯვა სწყურიათ, რათა შეიცნონ თავისი თავი და ასე შეაღწიონ აღმგზნებ ხილვებად მოლანდებულ სამყაროში.

წინააღმდეგობრივი სურვილები სწეწავენ მათ სულს.

მაყვალამ თავიდან მოიშორა ონისე, შეინახა ქმრისადმი ერთგულება, თითქოს უნდა გახარებოდა კიდევ, თუკი ონისე საბოლოოდ დაივიწყებდა მას, თავს დაანებებდა, მაგრამ როგორც კი შემთხვევით გზად ნანახი მწყემსისგან გაიგო, რომ ონისე კარგ გუნებაზე იყო და „ლხინობდა“, „გაფითრდა და ერთბაშად გაჩუმდა, თითქოს ცივი წყალი შეასხესო“. გააგდო, თავიდან მოიცილა, უარი უთხრა

ყოველგვარ თანაგრძნობაზე და ვერც მის სიშორეს შეჰგუებია. სატანჯველადაც ებრალება („ბიჭაუ!, ღვთის მადლმა, სატანჯველადაც მებრალები... მებრალები ისე, რომ თავის სიკვდილით შენი დახსნა რომ შემეძლოს — მოვიკლავდი...“), მაგრამ არც ლხინისთვის ემეტება, რადგან ის, რომ იგი სხვას უნდა ერთგულებდეს („ქმრიანი ვარ და თემს ყბად ვერ აველებინები“), რომ ბედისწერამ სხვას არგუნა, მხოლოდ სიტყვები, გულისგარეთ თქმული, შინაგანად კი სიყვარულის ტანჯვას ნატრობს, მხოლოდ წამებულ სიყვარულშია სიტკბო, შხამნარევი და იქნებ სწორედ ამის გამო უფრო ღრმად შეგრძნობადი სიტკბო.

ხორციელი ტანჯვა ის კათარზისია, რომელიც უფრო მძაფრ სულიერ მისწრაფებებს ბადებს.

ალექსანდრე ყაზბეგი არსებითად წერს მელოდრამებს, მაგრამ გამოსდის ადამიანის სულიერ მისწრაფებათა ტრაგედიები.

თითქმის ყველა ნაწარმოების სტრუქტურული სქემა ერთი და იგივეა, მაგრამ რაოდენ განსხვავებული განცდათა, მისწრაფებათა ნიუანსებით, გრძნობათა ნაირგვარი გამოვლინებით, ხასიათების განუმეორებლობით.

ელგუჯა („ელგუჯა“) და იაგო („მამის მკვლელი“), მათია („ელგუჯა“) და ონისე („ხევისბერი გოჩა“), ხევისბერი გოჩა („ხევისბერი გოჩა“) და ონოფრე („მოდღვარი“), მიძია („ხევისბერი გოჩა“) და მაყვალა („მოდღვარი“) ერთმანეთის ორეულებია. ერთი ჩანაფიქრის ხორცშესხმაა და იმავდროულად მძაფრად ინდივიდუალური, განუმეორებელი სულიერი სამყაროთი აღბეჭდილი თავისთავადი პიროვნებანი.

ლიტერატურაში ეს არცთუ ისე უჩვეულო ფაქტია: თ. დოსტოევსკი წერდა დეტექტურ რომანებს, მაგრამ შედეგად ფილოსოფიურ ტრაგედიებს ღებულობდა

ალექსანდრე ყაზბეგის ნაწერებში იშვიათად შეგვხვდება რაფინირებული ფრაზა, სკრუპულოზურად დამუშავებული გამოთქმები, საგანგებოდ დახვეწილი კონსტრუქციები.

ეს ბუნებრივიცაა: ნაწარმოების სულისკვეთება განაპირობებს იმ ბოზოქარ, მძაფრ, ამღვრეულ ენობრივ ნაკადს, რითაც ცნაურდება სულიერი მარტოობისათვის განწირულ ადამიანთა განცდები და მოქმედებანი.

ეს, რა თქმა უნდა, იმას არ ნიშნავს, რომ ენობრივ სტიქიას აქ არავითარი კალაპოტი არა აქვს, რომ ყველაფერი თვითდინებაზეა მიშვებული.

ალექსანდრე ყაზბეგის მხატვრული სამყაროს შესაქმნელად ენას ერთ-ერთი არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება და მკაცრი კანონზომიერება აქ უთუოდ გვაქვს.

(გაგრძელება იქნება)